

Farkas János

A MODERNIZÁCIÓ ÉS A REFORM „NYERTESEI” ÉS „VESZTESEI” MAGYARORSZÁGON

Az utóbbi években a magyarországi megújulási törekvéseket általában két rendező fogalom – a „modernizáció” és a „reform” – terminusaiban szoktuk megfogalmazni.¹ A mindennapos szóhasználatban ezeket nem egyszer indokolatlanul összekeverik, azonosítják. Holott könnyen lehetséges, hogy valaki, vagy valamely társadalmi csoport a modernizációnak híve, de nem érdekelt valamely konkrét reformintézkedésben. Jómagam a modernizációs folyamatot tekintem történelmileg és társadalmilag átfogóbbnak, amely a fejlettebb társadalmakhoz való felzárkózást tűzi ki célul. A reform pedig ezen felzárkózás konkrét eszköze, megvalósulási formája, intézkedések rendszere. A célok és eszközök egységét fejezi ki tehát számomra ez a két fogalom, s éppen ezért szociológiailag természetesnek tartom a körülöttük kialakuló érdektagolódást is. Cikkemben elsősorban a reform strukturális akadályairól és ösztönzőiről írok, de a fenti értelmezés alapján ezeket egyidőben a modernizációval összefüggésben is relevánsnak tartom.

1. A modernizációs változások érdekkötöttsége

A modernizáció és a reform rövid-, illetve hosszú távú következményei a népesség különböző rétegeit eltérő módon érintik. E problémakörrel számos tanulmány foglalkozik már.² Valamennyi társadalmi réteg és csoport ugyanis arra törekszik, hogy helyzete megjavuljon, *dinamikus egyensúlyban* maradjon. A modernizációs változások azonban megbontják ezt a homeosztázis-jellegű állapotot, ezért az emberek érzékenyen reagálnak a változásokra és érdekeiknek megfelelően vagy elfogadják ezeket, vagy ellenállnak nekik. Sajátos konfliktusok keletkeznek: 1. a technikai fejlődést tekintve a szakmunkások és a szakképzetlenek között; 2. a centrumban és a periférián lévő dolgozók között; 3. a befolyásoló apparátus és a munkások között; 4. a szimbolikus tőke (kultúra + tudás + befolyás) elsajátítása körül; 5. jövedelem tekintetében a „gazdagok” és a „szegények” között; 6. az idővel való rendelkezés különbségei tekintetében; 7. a népgazdasági ágak; ipari, mezőgazdaság, infrastruktúra be-

ruházásait tekintve; 8. a vezetők és a vezetettek hierarchikus szintjei között; 9. a tulajdonnal való rendelkezés szerint; 10. a második gazdaságba való bekapcsolódás lehetősége mentén; 11. az eltérő politikai nézetek alapján; 12. az ideológiai-világnézeti kérdések tagolódását illetően. Lássunk a konfliktusokra néhány példát!

A beruházás és a fogyasztás arányának kialakítása tekintetében is ütköznek eltérő csoport- és rétegérdekek. A vállalatvezetés – az állami szándékoktól függetlenül – elsősorban a vállalatnövekedést lehetővé tevő beruházásokban, a dolgozói kollektíva pedig főleg a fogyasztás növelésében azaz a jövedelemben érdekelt. Csak a pártpolitika ellenőrzése mellett tud az állam az osztásadalmi érdek szervezőjeként fellépni, védve eközben a fogyasztók érdekeit is. A vállalati többletberuházások társadalmi feszültségeket kiváltó inflációs hatásokat gerjesztenek. Az inflációtól pedig elsősorban azok szenvednek, akiknek nincs módjuk bekapcsolódni a második gazdaságba. Vagy vegyünk egy másik példát. A teljesítménybérezést főleg a kiskeresetűek ellenzik, mert általános bevezetése esetén a relatíve alacsony bérszint miatt ők még alacsonyabb béreket kapnának. Közöttük nagyon sok alacsony kvalifikációjú női dolgozó található.

Andics Jenő szerint a gazdaság egészét a szellemi tőke hiánya akadályozza.³ Kiemelkedő szellemi teljesítményeknek persze nem vagyunk híján, de a lakosság tudása, felkészültsége egészében nem haladja meg gazdaságunk fejlettségét. Gondoljunk az általános ismeretek, képességek, oktatás, munkakultúra kívánatosnál alacsonyabb szintjére.

2. Inkonzisztens társadalmi helyzetek

A magyar népesség kétharmadának társadalmi helyzetét inkonzisztenciák határozzák meg, azaz bizonyos szempontból jobb, más szempontból rosszabb helyzetben lévő csoportokból áll.⁴ Új típusú társadalmi különbségek jöttek létre, amelyek a társadalmi munkamegosztás rendszerében elfoglalt helytől, a lakókörnyezettől, kulturális és szakmai felkészültségtől, érdekérvényesítési lehetőségektől, a második gazdaságba való bekapcsolódás mértékétől stb. függenek. Az egyenlőtlenségek függetlenek az egyes emberek tényleges teljesítményétől. A kereset csak 10–15%-ban magyarázza meg a családok életkörülményeinek differenciáltságát. A családok háromnegyede – főállású munkáján kívül – egyéb jövedelemszerző munkát is végez. A gazdasági fejlődés lelassulása a lakosság mintegy 12–15%-át, újabb számítások szerint már 33–40%-át érinti nagyon kedvezőtlenül. Szakképzetlen, nem aktív keresők, kis településen élők, cigányok tartoznak közéjük. Az a jelenség, hogy a foglalkozási mobilitás gyakran nem jár együtt a társadalmi helyzet egészének javulásával, különösen az értelmiséggé válás egyik kedvezőtlen tünete. A szellemi munka régóta tartó leértékelődése rontja az értelmiségi pályák presztízsét, utánpótlását.

Az MSZMP Társadalomtudományi Intézetében végzett vizsgálatok azt mutatták ki, hogy amíg a hazai népesség mintegy 5,6%-a tartozik az elit elnevezésű státuscsoporthoz, addig a hátrányos helyzetűek (depriváltak) aránya

9,2%. Ha ehhez még hozzávesszük az „enyhén hátrányos” helyzetűek 11,4%-át, akkor a lakosságnak mintegy 20%-a tűnik a modernizációs folyamatról leszakadónak. A társadalmi struktúrában elsősorban ők jelentik azt a réteget, amely akadály a gyorsabb modernizációnak.

A redisztribúció és a piaci viszonyok mentén megkonstruált modellje alapján Kolosi Tamás a termelők hat sajátos strukturális csoportját különbözteti meg:

1. a kettős alávetettségű csoport (főleg szakképzetlen fizikai dolgozók); 2. a redisztributív ágon elhelyezkedők (városi nagyüzemi szakmunkások, adminisztratív-ügyviteli dolgozók, apparátusok dolgozói, az értelmiség egy része stb.); 3. kisárutermelők a második gazdaságban; 4. vállalkozói kisárutermelők a második gazdaságban; 5. a redisztribúcióban dolgozók, de kisárutermelést jövedelem-kiegészítésként folytatók; 6. s végül a vállalkozói termelők. Kolosi e modellt elemezvén kimutatja, hogy a dolgozók különböző csoportjai eltérő módon viszonyulnak a reformhoz. E csoportok között „megvívatlan ütközet” folyik, amelynek jövőbeli kimenetelétől függ a reform sikere, avagy kudarca.

A modernizációhoz való viszony demográfiai metszetben is vizsgálható. Utasi Ágnes adatai szerint a 61 éven felüli lakosság iskolázottsága, életfeltételei, fogyasztási szokásai stb. tekintetében lényegesen kevésbé tart lépést a modernizációs folyamattal, mint a 18–25 év közötti fiatal generáció.⁵ Feltételezhető, hogy az idős emberek generációja (a mintát 3949 61 éven felüli ember képezte) – ha szűkülő lehetőségekkel is – de ellenáll a modernizációs változásoknak.

A gazdasági és politikai megújulás egy sajátos nyelvi szimbólumrendszert, nyelvi kultúrát is igényel és úgy tűnik, hogy mindazok, akik e nyelvet értik és használni tudják, képesek is együtt dolgozni a modernizációs változások érdekében, akik viszont nem sajátítják el, azok ellenzik a megújulást.

A képzettség hasznosítási foka is befolyásolja a megújulási folyamatot.⁶ A képzettség és a tényleges munkakör a keresők 1/5-énél esik csak egybe. 600 ezer dolgozó 8 általánosnál kevesebbet végzett, holott munkájuk több szak-képzettséget igényelne. Képzettségéhez képest magasabb tudást igénylő munkahelyen dolgozik 680 ezer (13%) fő, 300 ezer (7%) dolgozónak viszont magasabb a képzettsége, mint amit munkája megkíván.

Kulcsár Kálmán hívta fel a figyelmet arra, hogy a modernizáció felemás folyamata még az elithez tartozókat is a relatív depriváció állapotába juttathatja. A magasabb életszinhez kapcsolódó minták iránti igény ugyanis a mai lehetőségek közepette nehezen elégíthető ki, ami egyes rétegeket önkizsákmányolásra, egyeseket devianciára és általában elégedetlenségre készítet.

3. A modernizáció hatása a társadalmi rétegekre

A modernizációs változások erősen összetett és tagolt társadalmi szerkezetekben mennek végbe. A társadalmi munkamegosztás, vagy a szociális státusz fogalmaival dolgozó struktúrakutatás e probléma esetén kevésbé tűnik használhatónak. A modernizációs folyamat által teremtett új rétegek, a változással

szembenálló *hagyományos* rétegek és a változásokra befolyást gyakorló elit- és *nem-elit csoportok* megkülönböztetése látszik inkább célszerűnek.

Több szerző is a rétegérdekeltséget javasolja a társadalom- és gazdaságfejlesztési koncepciók kidolgozása és végrehajtása esetén figyelembe venni. Szegő Andrea pl. az 1957-es konszolidációt annak tulajdonítja, hogy az újjászerveződő hatalom a káderértelmiségre és a szervezett munkásságra támaszkodhatott.⁷ Az új munkásság magasabb kvalifikációhoz juthatott, s így a politika egyik erős támasza lett. A második szakaszban pedig (1958-tól a hetvenes évek elejéig) a parasztsággal, majd az értelmiséggel egyezett meg a hatalom. A parasztság bár jól járt a nagyüzemesítéssel, a háztájival, de végül is nem a gazdasági mechanizmusnak, hanem a gazdaságpolitikát megváltoztató agrárlobby előretörésének köszönheti helyzete lényeges javulását.

A modernizációban elsősorban a *politikai elit* érdekelt, akik a párt, az állam, valamint a gazdasági, tudományos és kulturális élet vezető csoportjaiból tevődnek össze.

A politikai változások következtében túlzottan gyorsan kiépült új elit – felszámolva a régit – egy időre vákuumhelyzetbe kerülhet. Egy „már nem, még nem” szituáció jön létre, amelyben a régi elit *már nem*, az új pedig *még nem* tudja betölteni modernizációs funkcióját. Ez a politikai és kulturális vákuum egyik oka lehet a modernizációs folyamat késésének és kudarcának.

A válságok – a velük járó megpróbáltatások ellenére – szintén fontos szabályozó tényezők a társadalmak életében. A rendszer logikáját rövid időre hatályon kívül helyezik és lehetőséget adnak a fejlesztési stratégiák kritikai felülvizsgálatára. A válságot legelőször a politikai központtól „távol eső” társadalmi rétegek érzik meg. E marginalizált csoportok – megnövekedett terhelésük miatt – könnyen hajlamossá válnak az ellenállásra. Tamás Pál Lengyelország kapcsán említi, hogy a modernizációs elit egyes csoportjai sietthetnek is a politikai válságot, hogy minél előbb és radikálisabban elkezdődhessenek a reform.⁸ A politikai krízist az elit konzervatív szárnya is kedvelheti, hiszen ekkor lehetőség nyílik olyan „kemény” intézkedések bevezetésére, amelyek a társadalom különböző ellenálló rétegeit egy időre megfélemlítik. A válság arra is alkalmas, hogy a politikai vezetésen belül személycseréket hajtsanak végre, mivel egyébként a hatalom utódlása nincs intézményesen megoldva. Előfordulhat továbbá az is, hogy az elit osztályjellegét öltve magára, szembefordul a hatalom tényleges birtokosával (a munkásosztállyal), amely e (tényleges) hatalmat elvesztette.

Az elitet segítik mindazok, akiket a *nem-elit rétegekhez* sorolnak, azaz a politikai, társadalmi és gazdasági élet közép és alsó pozícióiban dolgozó emberek. Ők nyilvánvaló tartalékai a modernizációs elitnek.

A *nem-elit* rétegek között az alsó- és középszintű pártalkalmazottakat és a felső- és középszintű gazdasági vezetőket tartjuk számon. Ők érdekeltek a változásokban, a kezdeményezésre is van lehetőségük, bár néha inkább csak a kezdeményezés illúziója az övék.

A társadalmi modernizáció – amely technikai, szervezeti, érdekeltségi, politikai elemeket is magába foglal – egyes társadalmi rétegeknek alapvető érdeke, másoknak viszont nem. Nem tetszik például olyan csoportoknak, akik a gazdaságirányítás korábbi módszerei fenntartásában érdekeltek: akiknek pozíciója

leromlik a szervezeti átalakulás következtében, akiknek a hatásköre csökken, vagy megszűnik. Ide tartozhat a nagyvállalati vezetők egy része (67%-uknak nincs felsőfokú képzettsége), lényegében a középvezető réteg (73%-ban nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel), a szellemi rutinmunkát végzők csoportja, amely félti a hagyományos irodai munkát a technikai haladás eszközeivel megújított munkával szemben. A technikai fejlődés révén feleslegessé váló munkások, az ingázó- és szakmaváltoztatásra, újabb tanulásra kényszerített dolgozók stb.

A reformfolyamatokban a *káderértelmiség* társadalomirányító szerepe is megkérdőjeleződik – mondja Szegő Andrea. A vállalati *menedzser-réteg* érdeke elsősorban a profitkorlátok nélküli gazdasági növekedéshez fűződik, ezért leginkább ellenérdekeltek abban, hogy az extenzív szakaszból átmenjünk az intenzívbe. A központi gazdaságirányítással kialakult konfliktusaiban ez a réteg idáig még erősnek bizonyult és ellenállt a változtatási szándékoknak. Az irányító műszakiak a vállalati *technostruktúrához* tartoznak. Ez a réteg érdekelt a technikai haladásban, de nem érdekelt az innováció árában, azaz a termelés költségeinek csökkentésében. Mivel nincsenek motiválva a technológiai extraprofitra, ezért szövetkeznek a profittal nem törődő menedzserekkel. A *beosztott mérnökök, technikusok és egyéb értelmiségiek* is ellenérdekeltek, ami abban fejeződik ki, hogy nem tudnak azonosulni munkájukkal. A politikai irányítás alatt működő *szakbürokrácia* megosztottsága pedig abban fejeződik ki, hogy részben a hagyományos értelmiség, részben a káderértelmiség, részben a vállalati menedzser-réteg felé orientálódik.

Az értelmiség az *összmunkás* társadalmi státusára tör és így akar a társadalmi hierarchia csúcsára emelkedni. A decentralizációs hullámok mögött is az húzódik meg, hogy az értelmiség szeretné uralni a döntési jogköröket. A piacgazdaságot azért szorgalmazza, hogy kivonja magát a hierarchia alól. A decentralizált tervgazdaság koncepciójának pedig az ostyaszerepet szánja, amellyel lenyeletni kívánja a szabad piacgazdaság gondolatát a párt- és a tervbürokráciával. Szegő koncepciójával Antal László szállt vitába és tagadta, hogy az értelmiség szakmai tudása monopóliuma birtokában a politikai hierarchia fölötti uralomra kívánna törni.⁹

Antal László szerint a szakmunkás a nyertes, a taylorista betanított munkás, a beosztott műszakiak viszont vesztesek a modernizációs folyamatban. A változások ellenzői főleg a középvezetés, az apparátusok és a monopolszervezetek vezetői között található. Többek között küzdelem folyik a csúcs-, és a középvezetés, valamint a funkcionális intézmények és az erőforrásokat elosztó ágazati-területi szervek között.

A „*hagyományos rétegek*”-nek viszonylag stabil szerepei vannak a társadalmi munkamegosztásban és ezért nem eléggé fogékonyak a modernizációs értékek iránt. A magyar társadalomban ezek a változást nem-kezdeményező rétegek vannak többségben és így a modernizációt felülről indító politikai akciókat általában nem támogatják. A hagyományos rétegek között találjuk a városi betanított és segédmunkásságot. Miután szakképzettségi szintjük alacsony, ezért a jövőben a munkaerőpiacon inkább „vesztesek” lesznek és így a modernizációban nem kellően érdekelték. (A lakosságnak van egy olyan része is – kb.

1 millió ember –, akik képzettségük, életmódjuk, kulturálatlanságuk révén a modernizációs kampányok során a propagandával el sem érhetők.)

Iskolázottságánál, illetve az újratemelési folyamatban betöltött helyénél, szerepénél fogva több más réteg sem érdekelt a modernizációs folyamatban. A többszörösen hátrányos helyzetű réteg munkanélkülivé válna egy modern, bonyolult szervezésű technológiákkal dolgozó társadalomban. Társadalmi rendszerünk egyik alapvető legitimációs elve, a „teljes foglalkoztatottság”, ily módon sérelmet szenvedne. Továbbá a középszintű szellemi munkát végző nők rétege sem érdekelt az egyszerű szellemi munkák gépesítésében, modernizálásában.

A konzervatív *magatartásminták* és értékek sem kedveznek a megszokottól eltérő tevékenységeknek, az újításnak. A jövedelmek általában nem kötődnek teljesítményekhez. Az egyenlődség elterjedése miatt le is értéklik a teljesítményeket. Ha a mennyiségnövekedéshez, a mobilitáshoz, a szociális biztonsághoz fűződő érdekek veszélybe kerülnek, akkor a fenyegetett rétegekben nő a feszültség a hatalommal szemben.

A második gazdaságnak is elég nagy ellenzéke van a munkások között. A szakképzetlen munkásrétegek között hasonlóan nagy a feszültség, ami nem kis mértékben oka a munkafegyelem romlásának. Az első generációs munkások inkább a nehéz fizikai munkákat végzik. A többgenerációs szakmunkások feladatai viszont már kvalifikáltabb szellemi munkával teltettek. A vállalatvezetés a munkaintenzitás növelésében, a kollektíva ennek csökkentésében érdekelt. Az olyan „új rétegek”, mint például a *falusi munkásság*, feltehetően érzékenyebbek a változásokra, s egyben képesek is ezek kezelésére. Ez a réteg fogékonyabb az újdonságok iránt, a következményeket jobban tűri, a hagyományhoz sem túlzottan ragaszkodik. A falusi munkásságot az iparosítás kora hozta létre, ezért alapvetően nyertese a modernizációs változásoknak.

4. Kik érdekelt a reform?

Fricz Tamás mutat rá, hogy a „Kik érdekelt a reform?” kérdést legalább két megközelítésben kell megválaszolni. Egyfelől a reform *általában* mindenkit érdekel, másfelől azonban bárki ellenzője lehet olyan *konkrét* intézkedéseknek, amelyek a reform keretén belül saját helyzetére kedvezőtlen hatást gyakorolnak. Miután a reformokat felülről vezetik be, a legszélesebb társadalmi csoportoknak nem áll módjukban ezeket előzetesen befolyásolni, hogy a fenti különbségtétel valójában a *hosszabb távú reformstratégia* és a *rövid távon* érvényesülő *taktika* ellentmondásos céljaira és hatásaira vezethető vissza. Ha a tömegek kimaradnak a stratégia kialakításának folyamatából, akkor szembefordulhatnak a konkrét – taktikai jellegű – intézkedésekkel. Nem kétséges, hogy a megoldást a minden rétegre és csoportra kiterjedő „globális esélyegyenlőséget teremtő reform” (Fricz) széles körű elfogadása jelentheti. Nos, ezzel a gondolattal elvileg talán mindenki egyetért, a gyakorlatban azonban mégis nehezen érvényesíthető, hiszen egy tagolt társadalomban nem lehet olyan intézkedéseket hozni, amelyek egyidőben elégtenék ki valamennyi réteg és csoport érdekeit.

Sőt, bizonyos igények kielégítése csak mások rovására történhet meg. A tömegek támogatásának elnyerését ma az a tény is nehezíti, hogy valójában nem reformintézkedéseket, hanem olyan kényszerintézkedéseket hozunk, amelyek a jelenlegi helyzetet kívánják stabilizálni. Ennek következtében a tömegek tudatában összemosódik a reform és a kényszer. A növekvő árak, az infláció, az adórendszer, a munkanélküliség, az áruhiány stb. jelenségeit azonosítják a reformmal, s ezért ebben az értelemben ma a reformnak nincs tömegbázisa, csak tömegellenzéke. Holott, ezek a kényszerintézkedések éppen a strukturális reformok korábbi elmaradása miatt születtek meg. A baj tehát nem az, hogy sok a reform, hanem éppen, hogy kevés.

További gondot jelent, hogy az érdekek nemcsak rétegek és csoportok szerint, hanem megjelenési formájukat tekintve is tagoltak. Nem esnek egybe a gazdasági és politikai érdekek, valamint az ezekről kialakított ideológiák. Lengyel László cikke példázza ezt leginkább, amely a reformelgondolások négy paradigmáját különbözteti meg. További más metszetek mentén is tagolódnak az érdekek. Nagy András például a termelés és fogyasztás konfliktusait elemzi legújabb tanulmányában.¹⁰ Magam is úgy vélem, hogy minden ember és társadalmi csoport „kétlelkűen” vesz részt a társadalmi élet folyamataiban: mások az érdekei, amikor termelőként és ismét mások, ha fogyasztóként lép fel. Termelőként a reformot fékező monopolizáltság híve, fogyasztóként viszont anti-monopolista reformer. Ily módon nem lehet (és nem szabad) egyes társadalmi rétegeket, csoportokat reformpártinak, vagy reformellenzékinek tartani. Attitűdjeink változó társadalmi szerepeinktől függenek. Ezért a társadalmi struktúra egyszerű szerkezeti metszetei – amelyek a népesség különböző részpopulációit jelölik – alkalmatlanok a reformmal, avagy a modernizációval szembeni beállítódások megítélésére. „Társadalmi struktúrán” változó társadalmi szerepeink *komplex hálózatát* kellene értenünk. Ezek a hálózatok már pontosabban kifejezhetik azt, hogy ugyanazon társadalmi csoport – a konkrét helyzetétől függően – hol reformpárti, hol reformellenzékeli is lehet.

5. A feszültségek levezetése

A modernizációt csak akkor lehet megvalósítani, ha olyan szervezeteket, struktúrákat is engedünk létrejönni, amelyek maguk is kezdeményezhetik a változásokat. Ezáltal felgyülemlett társadalmi feszültségeket vezethetnek le. Új technikai fejlesztési irányok, új iparágak is levezethetik a lakosság egyes rétegeinek (pl. fiataloknak) az energiáit. Ezeket nevezi Tamás Pál „innovációs szűzföldek”-nek. Elsősorban azoknak a „kell innovációknak” van sikeresélyük, amelyek elhalasztása veszélyeztetné a szervezetek létezését. A „lehet innovációk” elmaradásának viszont katasztrofális következményei. Az innovációkkal szembeni ellenállást elsősorban az érdekérvényesítési lehetőség szemszögéből kell megítélni. Ha egyes rétegek úgy értékelik, hogy a modernizáció sérti érdekérvényesítési lehetőségeiket, akkor „sündisznóállásba” vonulnak. Nem lehet tehát eleve modernizáció-párti vagy modernizációellenes csoportokra felosztani a lakosságot. Bármely réteg, vagy csoport „el-

lenállóvá”, vagy „támogatóva” válhat annak függvényében, hogy milyen helyzetbe hozza őt a tervezett és végrehajtott változás. Ha a központból a perifériára csúszik le, akkor érdekeit nem tudja érvényesíteni, s így ellenzékké válik. Ha viszont egy réteg a változások révén közelebb juthat a hatalmi központhoz, érdekei érvényrejuttatásához, akkor szövetséges lehet belőle. Különösen a társadalmi nyitottság (mobilitás), az elismerési mechanizmusok, a cselekvési lehetőségek gazdagsága, a politikai irányítás rugalmassága és toleranciája tűnnek fontos értékeknek a különböző társadalmi rétegek, csoportok számára. Ha nagy az esélyük arra, hogy ezeket elérjék, akkor a modernizációs megújulási folyamat aktív résztvevőiként fognak cselekedni. Fontos, hogy összekapcsolódjanak ezek az értékek és követelmények. Például az emberek nyilván sokkal többre értékelik azokat a mobilitási esélyeket és jutalmazási formákat, amelyek nem a hatalom iránti konform elkötelezettségből adódnak, hanem amelyek egyfajta relatív önállóságot is megengednek a politikával szemben.

A modernizációt a résztvevők szubjektíve a „nyereségek” és „veszteségek” mérlegelésével élik át. Ezért a politikai propaganda arra törekszik, hogy bennünk a pozitív érzékelést erősítse fel. Egyrészt kihangsúlyozza az egyes generációk jelentős szerepvállalását e folyamatban. Túlhangsúlyozhatja az induló, kezdeti nehézségeket is. Hivatkozik a „megtett út hosszúságára” és ezzel ezt a generációt elkötelezi minden más akció mellett is. Egy másik beavatkozási technika a rendkívüli történelmi helyzetre való hivatkozás, amely áldozatvállalást igényel. Egy harmadik ideológiai eszköz, amikor a reformok jelszavait hangoztatják, de valójában nem hajtanak végre lényeges változtatásokat. Ennek egyik válfaja, amikor a reformprogramot olyan általánosan fogalmazzák meg, hogy abba az egyébként erősen eltérő álláspontok is beleférjenek. Ezen ideológiai eszközök, beavatkozási technikák természetesen meghatározott szakaszokhoz tartoznak. Nem lehet őket minden időben és körülmények között alkalmazni. Különösen nehéz ezeket elfogadtatni egy újonnan felnőtt generációval, amely már beleszületett a modernizáció érzékelhető eredményeibe és innét akar továbblépni, nem törődve sokat a korábbi szakaszokban fellépett nehézségekkel.

Az eddig elmondottak – úgy vélem – plasztikusan rámutattak arra, hogy a modernizációval (az innovatív adaptációval, társadalmi-gazdasági reformmal) szembeeszlő *ellenállások* tulajdonképpen a *társadalmi szerkezetben* találhatóak.

Jegyzetek

- ¹ Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 196. o.
- ² Kulcsár Kálmán: A modernizáció problémája a magyar társadalom-fejlődésben. Társadalomkutatás, 1985/1.
Lengyel László: Végkifejlet. Valóság, 1987/12.; Fritz Tamás: Az első reform előtt (Töprengések a reform bevezethetőségéről és tömegbázisáról) Valóság 1988/1.
Galgóczi Erzsébet: Garancia: a nép. Mozgó Világ, 1988/1.

- ³ Andics Jenő: A politikai rendszer és a gazdasági alrendszer innovációja. In: Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, 1984.
- ⁴ Kolosi Tamás: A strukturális viszonyok körvonalai, Valóság, 1982/11.
 Kolosi Tamás: Státus és réteg. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp. 1984.
 Huszár István: A társadalom szerkezetének átalakulásáról. Valóság, 1985/2. sz.
 Kolosi Tamás: Struktúra és rétegződés, egyenlőtlenség. Politika-Tudomány, 1985/2.
 Bokor Ágnes: A depriváltak réteghelyzete és mobilitása. Társadalomkutatás, 1986/2.
 Kolosi Tamás: Strukturális csoportok és reform. Valóság, 1986/7. sz.
 Ferge Zsuzsa: Gazdasági reform, szociálpolitika és legitimáció. Valóság, 1986/10.
 Andorka Rudolf: A társadalmi rétegződés és a mobilitás kutatásai Magyarországon., Nyitottság a problémák iránt és hozzájárulás a társadalmi fejlődéshez. Társadalomtudományi Közlemények, 1987/4.
 Róbert Péter: Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. Valóság, 1987/10.
- ⁵ Utasi Ágnes: Generációváltás, öregkor és modernizáció ellentmondásai. Valóság, 1985/2.
- ⁶ Havas Gábor: A kulturális hátrányos helyzetről. Medvetánc, 1982/2–3.
- ⁷ Szegő Andrea: Gazdaság és politika – érdek és struktúra. (Történet-szociológiai-struktúra – elméleti vázlat társadalmunk érdektagozódásáról.) Medvetánc, 1983/2–3.
- ⁸ Tamás Pál: Jelentés a „társadalmunk adaptációs és innovációs képessége” kutatási programból. (Szerk.) MTA Szoc. Kut. Int. Dok. 1985. január
- ⁹ Antal László: Konceptiózus vádirat – bizonyítás nélkül. Medvetánc, 1983/2–3.
- ¹⁰ Nagy András: Miért nem megy? Valóság, 1988/2.